

KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA DEĞİŞEN MEKÂN ALGILAYIŞLARI

YILDIZ, Mehmet Zeydin-ALAEDDİNOĞLU, Faruk
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

İnsan, hemcinslerinden ve çevresinden yalıtılmış olarak yaşayabilen bir varlık değildir. İnsanların ilişki ve etkileşimlerinin sonucu olarak ortaya çıkan toplumun söz konusu ilişkileri “mekân” olarak nitelendirdiğimiz bir düzlemde gerçekleşir. İçinde yaşayanlar tarafından algılanan ve değerlendirilen bir düzlem olan mekân, salt geometrik değil, aynı zamanda toplumsal, ekonomik, psikolojik ve siyasal boyutları da olan kompleks bir sistemdir. Dolayısıyla mekân, varlık alanında fiziksel olarak sürekli yaratılırken, zihin dünyasında da yeniden biçimlenen bir olgudur.

Bugün, sosyal bilimler içerisinde büyük bir öneme sahip olan mekân olgusu, zaman içerisinde değişen toplumsal-ekonomik ve siyasal koşullara bağlı olarak yeniden tanımlanmış ve cisimlenmiştir. Günümüzün gelişen iletişim ve bilgi teknolojilerine bağlı olarak mekân kavramı da yapısal bir değişime uğrayarak sanal, dijital anlamlar kazanmaya başlamıştır. Bu bildiride, mekân kavramının tarihsel süreç içerisindeki farklı algılanmalarından hareketle günümüzde küreselleşme olgusunun ortaya çıkardığı yeni anlam ve kavrayışlar irdelenerek bunun yansımaları eleştirel bir bakışla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mekân, yer, sanal mekân, küreselleşme, panoptikon.

ABSTRACT

Space Perceptions Changing in Globalization Age

Man is not an isolated being from his environment and species. The so called interrelationships of the society emerging as a result of the relations and interactions of individuals are realized on a plane qualified as “space”. The space which is perceived and evaluated by the people living in it is not solely geometrical but is a complex system possessing social, economic, psychologic and political dimensions. Therefore, space is recreated physically in the realm of entities while it is a phenomenon reshaped in mental world. Today, this phenomenon, which is of greater pre-eminence in the field of social sciences, has been changing in time and is being redefined based on social-economic and political conditions. The space conception within the context of communication and information technologies has possessed virtual and digital meanings and undergone a structural process. In this presentation, having been inspired from

diverse meanings in the historical process of space conception, we analysed new meanings and apprehensions in a critical perspective.

Key Words: Space, place, cyberspace, globalization, panopticon.

GİRİŞ: MEKÂN SORUNALI VE MEKÂNSAL YAKLAŞIMLAR

İnsan ilişkilerinin daha önce görülmemiş şekilde iç içe geçtiği, karmaşıklaştığı, buna paralel olarak mobilitenin hız kazandığı bir çağda yaşıyoruz. İnsan ilişkilerindeki yoğun etkileşim, insanların yaşamakta olduğu alanları da etkilemiş ve onları da bu yüksek tempolu döngüye dâhil etmiştir. Küresel ölçekteki bu değişim/dönüşümler düşün dünyasında da bazı kavramların yeniden gündeme gelmesini ve yeniden tartışılmasını beraberinde getirmiştir. Bu kavramların en önemlilerinden biri de, kuşkusuz, mekândır.

Sözlüklerde “var olanların içinde yer aldığı, tüm sınırlı büyüklükleri içine alan uçsuz bucaksız büyüklük; boşluk; sınırsız ortam; yer kaplama” (Cevizci, 1997: 468-9) olarak tanımlanan mekân, Arapça bir kelimedir ve “varlık; oluş; sınırsızlık ve süreklilik; belli bir şekle girmek vb” anlamlara gelen *kevn* sözcüğünden türemiştir. Ortaçağ İslam felsefecileri, mekânı cisimlerin (nesnelerin) işgal ettiği ve boyutlarının etkilendiği zihinsel bir boşluk olarak tanımlamışlar ve insanlar tarafından algılanan ve eylemlilikle doldurulan yer olarak tarif etmişlerdir (Curcuni, 1884: 154). İslam mistiklerine göre, mekân, mutlak varlık olan Tanrı'nın görünümüdür ve bağımsız bir varlık olarak değil, yalnız düşüncede oluşan bir soyutlanma, bir görüntüdür (Demirkaya, 1999: 66). Aslında, içinde boşluk barındıran bu varlık, insanın gerek fiziksel eylemleri ve gerekse düşünsel biçimlendirmeleri ile anlam kazanır.

İngilizce *space* olarak bilinen mekân kavramı ve bu kavram etrafında oluşturulan anlam örgüsü, batı düşünce tarihinin de en önemli konuları arasında yer almıştır. Aristotle'a göre mekân, tüm yön ve özellikleri içeren yerlerden oluşan dinamik bir alandır (Demirkaya, 1999: 4). Parmenides'e göre, mekân varolmayan bir şey, mutlak bir yokluk iken; Atomculara göre, atomlar arasında var olan ve içinde atomların hareket ettiği boşluktur. Descartes, mekânı maddeyle özdeşleştirmiştir ve bir mekânın o mekânı işgal eden cisimden ayrılmadığını söyleyerek boş mekânın olmadığını savunmuştur. Leibniz, mekânların mantıksal bir ürün olduğunu ve mekânların salt bağıntılardan meydana gelen bir durumlar dizini olduğunu (Cevizci, 1997: 468-9); Kant ise, insan zihninin ya da algılarımızın zorunlu bir *a priori* (önsel) formu olduğunu savunmuştur. Kant'a göre mekân, maddeden farklı ve ondan bağımsızdır, deney dışı sezistir, dış uyumun biçimidir (Demirkaya, 1999: 5).

Mekânın insan yaşamındaki rolü ile toplumsal, siyasal ve ekonomik yapılarla doğrudan ilgisi ve etkileşimi, bu konuyu hiç olmadığı kadar tartışma alanına çekmiş ve günümüzde sosyal bilimlerin temel araştırma alanlarından biri hâline getirmiştir. Önceleri coğrafya bilimi içerisinde kendine özgü yöntemlerle inceleme konusu olan mekân, artık her bilim dalının farklı bir

yaklaşım geliştirdiği çok özel ama disiplinlerarası bir alan hâline gelmiştir. Günümüz toplumlarının anlaşılması ve dönüştürülmesi açısından temel bir kategori olan mekân, hem modernite projelerinin sorgulanmasının, hem de gelecek tasarımlarının temel aracı hâline gelmiştir (Işık, 1994: 8). Jameson'un "önceki yüksek modernizm döneminde olduğu gibi gündelik yaşamımızı, ruhsal deneyimlerimizi, kültürel dilimizi belirleyen artık zamansal kategoriler değil, mekânsal kategorilerdir"; Urry'nin "sonuçları bizden gizleyen zaman değil, mekândır" ve Braudel'in "tüm sosyal bilimler, insanı mekân içerisinde kavramsallaştırma çabasına daha fazla yer ayırmalıdır" (Akt.: Işık, 1994: 8-9) gibi ifadeleri de coğrafyanın temel konusu olan mekânın sosyal bilimlerin merkezine nasıl oturduğunu örneklendirmesi açısından önemlidir.

Mekânın bu denli önemli bir konu hâline gelmesi, toplumların dönüşümünün ve ilerlemelerinin zamansallık çizgisine sıkı sıkıya bağlı olduğuna inanan tarihselcilik anlayışı ve modernite projelerinin gözden geçirilmesi, en azından toplumsal değişimlerle mekânsal süreçler arasındaki ilişkilerin yeniden düşünülmesi ve modellenmesini zorunlu hâle getirmiştir. Işık'ın da ifade ettiği gibi (1994: 13), daha önce sosyal bilimlerin teorik düzlemini oluşturan *ardışıklık* prensibinin yanında artık *eşzamanlılık* da bulunmaktadır. Şimdiye kadar, tek tek olguları, tarih-zaman içindeki dizimlenişin bir noktası olarak ele alan tarihselci bakış, bu olguların bir aradalığını ve yanyanalığını (eşzamanlılık) ihmal etmiştir.

"On dokuzuncu yüzyılın büyük saplantısı, bilindiği gibi, tarihi: gelişme ve duraklama temaları, kriz ve döngü temaları, geçmişten gelen birikim, ölümlerin aşırı artması, dünyayı tehdit eden soğuma temaları. İçinde bulunduğumuz dönem, belki de, daha ziyade, mekân dönemidir. Eşzamanlının dönemindeyiz, yan yana koyma dönemindeyiz... Bence, dünyanın kendini, zaman boyunca gelişen uzun bir ömürden ziyade, noktaları birbirine bağlayan ve kendi yumağını ören bir ağ gibi hissettiği bir dönemdeyiz. Belki de, günümüzün polemiklerini yönlendiren kimi ideolojik çatışmaların, zaman inançlı evlatlarıyla mekânın kararlı sakinleri arasında geçtiği söylenebilir." (Foucault, 2005: 291-2)

"Çünkü mekân, eşzamanlılık demektir; bütün olguları, ilişkileri oturtabileceğimiz tek bir çizgi yerine, birbirinden farklı, çoğu birbiriyle kesişen, üstelik düz de olması gerekmeyen çizgilerin bir aradalığını araştırmak demektir. Olguların, ilişkilerin yan yana var oluş koşullarını araştırmak, doğrudan doğruya mekânı bir araştırma nesnesi olarak yeniden kurmak demektir (...) Bir olgunun mekân üzerinde şurada ya da burada gerçekleşmesinin, o olgu üzerinde etkili olabileceğini ve farklı sonuçlara yol açabileceğini kabul ettiğinizde, mekânın önemini kavramaya başlayabilirsiniz. İnsan eylemiyle yaratılan mekân, bu eylemin gerçekleştiği bağlamı oluşturur..." (Işık, 1994: 13).

Bütün toplum ilişkileri zaman-mekân akışında ortaya çıkar ve mekânsal referanslar olmadan zamandan söz etmek mümkün değildir (Giddens, 2005: 384). Bunun gibi, klasik coğrafya anlayışlarındaki mekânı salt geometrik birtakım yapılardan ibaret gören anlayışlar, toplumsal süreçlerin aktif bir elemanı olması dolayısıyla, yerini artık ekonomik, toplumsal, psikolojik, siyasal vb mekânlara bırakmıştır. Bu nedenle, günümüz yazın ve araştırmalarında, iktidar mekânları, direniş mekânları, korku mekânları, teknoloji mekânları vb gibi tanımlamaları daha sıklıkla görebilmekteyiz.

İnsan, çevresiyle etkileşimde bulunan ve bu sayede hem soyut, hem de somut biçimlerde kültürü üreten ve bunu başkasıyla paylaşan bir varlıktır. Her şeyden önce, insanın kurmuş olduğu bu ilişkiler ve etkileşim, önce *dış dünya* ve onun içini dolduranların algılanması ve ardından zihinde oluşan bir *imgelem* (*imagination*) ile olanaklıdır. *Zihinsel algı* olarak da ifade edilen bu durum, insanın boşluğu çeşitli yollardan doldurmasının da temel öncülüdür. Maddi koşul ve olanaklara göre değişen bu şekillendirme süreci, insan var olduğu sürece devam edecek bir eylemliliktir. İşte bu nedendir ki, mekân kavramı, insanın dışında ya da ona rağmen var olan bir *oluşu* değil, tam tersine insanla anlamlılık kazanan toplumsal yapının en önemli boyutunu ifade eder. dolayısıyla mekân; üzerinde yaşayanlar tarafından algılanan, değerlendirilen ve şekillendirilen bir düzlemden başka bir şey değildir.

İnsan ile mekân arasında birbirini değiştiren ve dönüştüren bir ilişki mevcuttur. Bu nedenle mekân, toplumun değişimine paralel olarak değişebilen, çeşitli anlamlarla ve ruhla yüklü bir varlıktır. Mekânın salt ontolojik bir kategori değil, insanı biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen bir boyut olduğunu savunan Harvey, bu konuda şöyle demektedir: “Mekânsal biçimler, içinde toplumsal süreçlerin olduğu cansız nesnelere değil, toplumsal süreçleri, bu süreçlerin mekânsal olmasıyla aynı tarzda ‘içeren’ şeyler olarak görülmelidir” (2003: 11). Harvey, toplumsal mekânın fiziksel mekânla eşbiçimli olmadığını ve her toplumsal faaliyet biçiminin kendi mekânını tanımladığını ifade eder (2003: 34). Soja’nın ifade ettiği gibi, “Toplumsal bir ürün olarak mekânsallık, toplumsal eylem ve ilişkinin aynı anda hem ortamı, hem sonucu, hem önvarsayımı, hem de cisimleşmesidir” (Akt.: Schick, 2001: 5)

Mekânı içindekilerden bağımsız bir kategori olarak ele almak, mekânsal değişim ve dönüşümlerin doğru analiz edilmesini güçleştirir. Bu konuda mekânı mutlak olarak ele alan yaklaşımlar, toplumsal yapının tümüyle değersizleştirilmesine götüren deterministik bir bakışa da kapı aralamaktadır. Mekânın kendisini yok sayan anlayışlar da başka bir determinist düşüncenin yansımasıdır. Toplumsal yapının mekânın denetiminde olduğunu iddia etmek, bin yıllardır kültür üreten ve bunu mekân üzerinde yaptığı düzenlemeler ile bugüne ulaştıran insanı ve düşüncesini yok saymakla aynıdır. Toplumlar; mekânları, şimdilerini ve geleceklerini inşa etmede önemli bir araç olarak kullanırken, mekânlar da toplumsal yaşamın ve normların çerçevesini etkileyici özellikler ortaya koyar. Günlük yaşam, mekânsal alışkanlıklar ile mekânsal ve

bölgesel ayrımlar etrafında sürdürülür. Bu yüzeyler, aynı zamanda, sınıflar, gruplar ve bölgeler arasındaki farklılıklarla belirginleşen toplumsal kategorilere de denk düşer. Bununla beraber, Shields'in ifade ettiği gibi, “mekânı sosyal etkilerin olduğu mekânsallaştırmanın dışında nedensel ilişkilerin gerçekleştiği bir yer olarak fetişleştirmek yanlıştır. Mekânsallık, sosyal ve ekonomik güçlerin olası ortaya çıkışlarının, toplumsal organizasyon şekillerinin ve doğanın çeşitli elamanlarının da bir açıklamasıdır” (1991: 57).dolayısıyla, toplum ile mekân arasında sürekli ve aktif bir ilişki mevcuttur ve birbirini şekillendirme eylemi durmaksızın devam eder. Urry'nin sözleriyle: “Yalın mekân yoktur, sadece farklı türden mekânlar, mekânsal ilişkiler ve mekânsallaşmalar vardır” (1999: 97). Mekân insanileştirildikçe ve anlama dolduruldukça, alanlar ve alan grupları simgesel anlamlar kazanır ve belli zihin durumlarının yahut değer sistemlerinin mecazları hâline gelir (Schick, 2001: 7).

Zaman ve mekân araştırmalarının herhangi bir toplumsal çözümlemeye üç farklı düzeyde katılmasının zorunlu olduğunu ifade eden Urry, üç farklı mekânsallaşmanın mevcut olduğunu anlatmaktadır: Birincisi, ampirik olaylar (günlük yaşamın rutinleri) zaman- mekân içinde dağıtılırlar. İkincisi, belirli bir toplumsal kendilik (üretim ilişkileri, devlet, sivil toplum, sınıflar vs) belirli bir zamansal ve mekânsal yapılanma etrafında kurulur. Örneğin, modern devlet, oldukça merkezileşmiştir ve yurttaşları üzerinde zamansal ve mekânsal olarak dönüştürülmüş gözetim araçları içermektedir. Üçüncüsü, toplumsal kendilikler, zamansal ve mekânsal olarak birbirleriyle bağlantılıdır, zaman içinde ve mekân boyunca değişen karşılıklı ilişki içindedir. Burada çok önemli bir örnek, kapitalist üretim ilişkilerinin zaman ve mekâna göre değişen profilidir (Urry, 1999: 99-100).

“Mekân (space)” kavramı, yerden (place) gerek kapsam ve gerekse içerik açısından farklıdır ve mekân-yer ilişkisi de tartışılmalı konular arasındadır. Aslında, bu iki kavram arasındaki temel ayrım, yerin lokasyonlara ve noktalara denk gelen ve insanların yaşam deneyimleriyle ilgisi olmayan bir alana denk düşmesine karşılık; mekânın varoluş alanı olarak insanların karşılıklı etkileşimleriyle ortaya çıkan sistemleri ifade etmesi ve insanileşmiş olmasıdır. Bu nedenle, bir okul, işyeri ya da ev için mekân sözcüğü rahatlıkla kullanabilirken, Mars'ın yüzeyi için aynı ifadeyi kullanmak yanlış olur. M. de Certeau'ya göre, yer, belli bir mahaldeki duruşların anlık görünüşüne; mekân ise zaman değişkenini de içine alarak hareketliliğe işaret eder (Akt.: Ayman, 2006: 153). Harvey'e göre yerin (place) iki özel anlamı bulunmaktadır: Biri, kimi sosyal süreçler tarafından oluşturulmuş zaman- mekân haritasında bir durum ya da konumdur. Diğeri ise, zaman- mekân yapısının içinde ve dönüşümünde ortaya çıkan bir 'süreklilik' ya da 'oluş'tur (1991: 294).

“Mekân” ve “yer” kavramlarının toplumsal deneyimimizi yansıtan iki önemli kavram olduğunu savunan Yi-Fu Tuan (2003: 3), zaman zaman benzer ifadelerle kullanılan bu iki kavramın gerçekte farklı olduğunu söyler. Tuan'a göre, batı dünyasında özgürlüğün ifadesi olan mekânın geleceğe işaret etmesine

ve dolayısıyla sürekli devinim ve hareketliliğin adresi olmasına karşılık, yer sükûnet merkezi olması dolayısıyla dinginlik içermektedir (2003: 53-4). Yer kavramı yerine uzam içerisinde bölgeselleşme yapısında olduğu için *lokal* (*yöre*) terimini tercih eden Giddens (1999: 171-2), mekânın bir etkileşim ortamı olması dolayısıyla yerden farklılaştığını savunur (2005: 386). Shields ise, mekânların geleneksel olarak nodlar ya da noktalar şeklinde ifade edilebilecek alt gruplara bölündüğünü ve bunların da yer olduğunu savunmuştur (Shields, 1991: 42). Yaklaşım tarzı ne olursa olsun, bu konudaki hemen tüm görüşlerin ortak özelliği, mekânın insani yönüdür. Bunu ister zihinsel bir kategori, ister fiziksel bir görüntü olarak ele alalım; mekânın en önemli özelliği, insan ilişkilerinin, toplumsal yapıların, politikaların ve ideolojilerin yansıdığı ve tekil olarak değil, ancak bir sistem şeklinde düşünülmesi zorunlu olan, üzerinde insanın algılamalarını ve deneyimlerini taşıyan ve yüzü geleceğe dönük olan bir düzlem olduğudur.

1. Modern Zamanların Değişen Mekân Anlayışları

XVIII. yüzyılının ortalarında buharlı makinenin icadı ve bunun basit üretim faaliyetlerine uygulanması, insanlık tarihinde hiçbir dönemde olmadığı kadar büyük değişiklikler yaratmıştır. Sanayi devrimi olarak tarihe geçen bu yeni dönem, gezegeni neredeyse tümüyle egemenliği altına alıp değiştirmenin yanı sıra, gelecek zamanların tasarımının da ön koşulu hâline gelmiştir. İngiltere’de başlayıp kıta Avrupa’ına ve oradan da bütün dünyaya farklı ölçeklerde yayılan bu değişim, hem toplumlara, hem de mekânları pençesine almıştır. Kitlesel boyutta üretim faaliyetlerinin yaygınlaşması, bir anlamda insanların gelecekleri üzerine de bir nevi ipotek koymuştur.

Sanayi faaliyetleriyle ülkelerin, bölgelerin, kentlerin demografik yapılarında çok büyük değişimler meydana gelmiş ve bölgeler arasındaki farklılıklar anormal boyutlara ulaşmıştır. Sanayinin iş gücü ihtiyacı ve pazar faktörü, yerleşmeleri hem nitel, hem de nicel olarak dönüştürmüştür. Avrupa’da en büyük yansımalarını gördüğümüz bu değişimlerle, bir yandan devasa kentler meydana gelirken, öte taraftan bazı yerleşmeler ortadan kalkmıştır. Bölgelerin nüfus yapıları önemli ölçüde değişmiş ve insan daha önce hiç olmadığı kadar hareketli hâle gelmiştir.

Sanayi devriminin kuşkusuz en büyük etkisi mekânlar üzerinde olmuştur. Sanayileşme ile beraber, toplumsal yapının demografik ve sosyo-ekonomik açıdan farklılaşmasına paralel olarak üretim güçlerinin temel belirleyen olduğu yeni mekânsal sistemler meydana gelmiştir. Toplum ilişkileri ve yönetim sistemlerinde olduğu kadar mekânsal ağların oluşması ve düzeninde de, kapitalizmin piyasa ve pazar faktörleri belirleyici olmuştur. Mekânların yapılarında ve işleyişlerinde görülen sert dönüşümler, mekân algılarının ve dolayısıyla mekâna yüklenen anlamların da tümünden değişmesine neden olmuştur. Geleneksel dünyanın tüm kurallarının çözüldüğü modernleşme süreci, kurum ve kurallarıyla üretim faktörlerinin denetiminde olmak üzere tüm küreyi

saran bir mekânsal şebeke ya da sistem meydana getirmiş; yeme-içmeden eğitim ve sağlığa kadar bütün mal ve hizmetlerin üretimi, değişen normların ve oluşan tüketim kalıplarının çerçevesi dâhilinde pazarlara aktarılmıştır. Lefebvre'in ifadesiyle, *üretmek için üretmenin* temel perspektifini oluşturduğu (1998: 53) yeni bir toplum ve yeni bir dünya vardır artık.

Sanayileşme ile beraber sürecin en etkili olduğu alanlar, kuşkusuz kentsel mekânlar olmuştur. Her ne kadar kentler, eskiden beri mekânsal değişimin adresi olmuşlarsa da, sanayi devrimi aynı zamanda bir kentsel devrim olarak da kabul edilir. Çünkü sanayileşme süreci ve bu sürecin ham madde-iş gücü-pazar üçlüsü etrafında ördüğü ağ, yerleri ve bölgeleri birbirlerine güçlü olarak bağlamış ve kentler de oldukça karmaşıklaşan yapılarıyla bu süreci denetimi altında tutan ve sürdüren yönetim ve organizasyon mekânları olarak ön plana çıkmışlardır. Lefebvre, bilgi, beceri ve organizasyonun toplanma alanı olan kentlerin bu hâliyle karar verme ve güç merkezleri olduğunu ifade etmektedir (1996: 73). Kentlerin, kuşkusuz bu söylenenlerden daha öte anlamları da vardır. Her şeyden önce, kapitalist üretim dizgesinin pazara bağımlı tüketim mekanizması kentleri oldukça güçlü bir şekilde birbirine bağlamıştır. Üretim, üretim denetimi ve dağıtım üçlüsünün etrafında dönen ilişkiler, önceleri çok daha durağan ve dingin yapıdaki kentsel yaşama birimlerinin dönüşmesine ve yeniden şekillenmesine neden oldu. O yüzden, bugün mekân derken ilk akla gelenin kente ilişkin kullanımlar olması garip olmasa gerek.

Sanayileşme sürecinin belki de en fazla tartışılan yönü, toplumsal yapı üzerinde meydana getirmiş olduğu büyük değişikliklerdir. Endüstriyel faaliyetler, sadece mekânları yeniden dönüştürmekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal yapıyı da derin bir şekilde etkilemiş, parçalamış ve yeniden üretmiştir. Kentlerde yaratılan muazzam sayıdaki uzmanlaşmış iş gücü arzı, yeni bir toplum inşasının da ilk harcı olmuştur. Ekonomik, kültürel, politik, psikolojik ayrımın şiddetlendiği ve toplum içerisinde çok sayıda grubun, sınıfın, tabakanın bulunduğu yeni bir yapı ortaya çıkmıştır. Çeşitlenme sadece toplum boyutuyla kalmamış, doğal olarak karşımıza mekânların da benzer şekilde parçalandığı, tüketildiği ve yeniden yaratıldığı bir süreç çıkmıştır.

Kentlerde üst üste biriken çeşitli tabakalara ait insanlar, bir yandan da kendi formlarına uygun yaşama örüntüleri meydana getirmişlerdir. Bu nedenle, gettolardan yüksek nitelikli konutlara, fabrikalardan bulvarlara ve lüks alışveriş merkezlerine kadar çok çeşitli mekânsal unsur kentlerde rahatlıkla bir arada görebilmekteyiz. Kentler, demografik olarak büyüdükçe, çeperlerden sürekli daha fazla alana el koymuş ve birbirine bitişik, birinden çıkmadan ötekine girilen çok sayıda devasa boyutta gelişmiş kent ortaya çıkmıştır. Ulaşım-erişim olanaklarının inanılmaz derecede kolaylaşması ve pazar olgusunun hiçbir siyasal ve kültürel sınır, engel tanımadan kürenin her tarafına yaygınlaşması, bazı kentbilimcilerin de ifade ettikleri gibi, birkaç on yıl içerisinde 100–150 milyonluk mega kentleri kaçınılmaz kılacaktır. Bookchin (1999: 31), bu olağanüstü derecedeki büyüme ve ketleşme sürecinin, aslında hem yurttaşlık

ilişkileri ile beslenen kent bizzat kendisini, hem de doğayla iç içe olan ve sıkı aile ilişkilerinin yaşandığı kırı da yok ettiğini ifade eder.

Mekânın yapısında meydana gelen köklü değişimler, kente ve dolayısıyla mekâna yönelik bakış açılarını tümüyle değiştirmiş ve bu konulara ilişkin çok sayıda görüş ortaya konmuştur. Kapitalist üretim ilişkilerinin merkezi olması nedeniyle kentlerin işlevleri ve toplumsal yaşamdaki yerleri, mekânsal farklılaşmalar ve toplumsal ayrışmalara etkileri üzerinde en çok tartışılan konular olmuştur.

Modernite düşüncesinin ve tarihselciliğin baskın olduğu 1950 öncesi dönemde, genellikle mekânın toplumsal üst yapının bir sonucu olduğu ve dolayısıyla mekânların toplumsal, siyasal bir ürün olduğu düşüncesi daha yaygın idi. Ancak, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, erişim ve iletişimde meydana gelen gelişmelerin, mekânların dev sistemler meydana getirecek şekilde birbirine eklenmesinin ve özellikle 1980'li yıllarda güçlenen küreselleşme olgusu ve postmodern akımların etkisiyle, mekânlar daha fazla önem kazanmış ve artık toplumla aynı kategoride ele alınmaya başlanmışlardır.

Geçtiğimiz yüzyıl içerisinde, mekânsal tartışmalar, başlangıçta coğrafya disiplini çerçevesinde, sonraları gittikçe tüm sosyal bilimleri kapsayacak şekilde genişlemiştir. Sosyal bilimlere farklı bir soluk getiren Foucault'nun mekâna ilişkin çok önemli yaklaşımları bulunmaktadır. Foucault, sıklıkla düzenin/disiplinin mekânı parçalara ayırdığını ve bunun da 18. yüzyılın sonlarında fabrikalardaki üretim sonucunda meydana geldiğini savunur. Bireylerin belirlenmiş bir alan içerisinde dağılımını organize etmek ve üretimin teknik gerekliliklerini karşılamak isteği, Foucault'nun *büyük kapatılma* dediği sonucu doğurmuştur ki, bu durum bedensel parçalanmayı da beraberinde getirmiştir (Giddens, 1999: 204).

Foucault, iktidar mekanizmalarının mekânı ve toplumu organize etmesiyle ilgili olarak şunları söylemektedir: “Sıklıkla düzenler, ‘hücreleri’, ‘yerleri’ ve ‘rütbeleri’ düzenlerken, aynı anda hem mimari, hem işlevsel, hem de sıradüzensel nitelikteki karmaşık mekânları yaratırlar. Değişmez konumları sağlayan ve dolayına olanak veren şey, mekânlardır; bunlar bireysel parçaları biçimlendirip işlevsel bağlantılar oluştururlar; yerleri belirleyip değerleri gösterirler; bireylerin boyun eğmelerini, aynı zamanda daha iyi bir zaman ve beden devinimlerinde ekonomiyi de güvence altına alırlar.” (Akt.: Giddens, 1999: 205-6)

Foucault'ya göre, içinde yaşadığımız, bizi kendi dışımıza çeken, özellikle yaşamımızın, zamanımızın ve tarihimizin erozyona uğradığı, bizi kemiren ve aşındıran mekân, heterojendir. Sıra dışı bir görünümde olan bu mekânlar, *ütopya* ve *heterotopya mekânlarıdır*. Ütopyalar gerçek yeri olmayan mevkilerdir. Bunlar, toplumun gerçek mekânıyla doğrudan ya da tersine dönmüş genel bir analogi ilişkisi sürdüren mevkilerdir (Foucault, 2005: 295). Heterotopyalar ise, her kültürde yer alan ancak sıradan mekânlarda

gerçekleştirilmeyen işlevlerin, sosyalliklerin mekânıdır (Aslanoğlu, 1998: 216). Foucault, bunu ayna metaforuyla açıklar. Aynada kendimizi olmadığımız bir yerde, gerçekdışı bir mekânda görürüz, kendimizi orda gördüğümüzden, bulunduğumuz yerde olmadığımızı da aynadan yola çıkarak keşfederiz. Sonuçta ayna, aynaya baktığımız anda işgal ettiğimiz bu yeri hem gerçek hem de gerçek dışı kılar (Foucault, 2005: 295-6). Heterotopyada belli şeyler ve sözcükler görürüz, ama onlardan alıştığımız anlamları çıkaramayız; daha doğrusu, bu şeylerin neden orada olduğunu ve bunlara neden bu adların verildiğini anlayamayız (Nalçaoğlu, 2002: 126).

İktidar ve özne ilişkilerine mekânsal bir bakış açısı getiren Foucault'nun önemli açılımlarından bir diğeri de, *panoptikon* örneğidir. Panoptikon, *görülmeden gözetim altında tutmayı mümkün kılan bir hapisane sistemidir*. Herkes kendi yerinde, bir gözetmen tarafından cepheden görüldüğü bir hücreye iyice kapatılmıştır. Görülmekte ama görememektedirler (Foucault, 2000: 296-6). Bu sistemin belirleyici unsuru, ikincilerin tam ve daimi görünürlüğü ile birincilerin daimi görünmezliğinin bir bileşimi olmasıdır. Denetçiler ve sakinler (mahkûm, işçi, öğrenci, hasta, asker vb) içeride aynı mekânda otururlar, ama taban tabana zıt konumladadırlar. Birinci grubun görüşünü engelleyen hiçbir şey yokken, ikinciler puslu ve geçirimsiz bir zeminde hareket etmek zorundadırlar (Bauman, 2006: 43). Panoptikon, iktidarı otomatikleştiren ve bireysellikten çıkaran önemli bir düzenektir (Foucault, 2000: 298) ve aslında iktidar mekanizmasının bir tür diyagramı olan yapay bir mekândır (Foucault, 2000: 303). Amaç, toplumsal bir güç ilişkisi olarak mekânın şeffaflığını, bilinçli bir biçimde manipüle etmek ve iradi açıdan yeniden düzenlemektir (Bauman, 2006: 43). Cezaevi, tımarhane, hastane, okul vb iktidar örgütlenmesinin kurulduğu mekânlardır. Foucault, iktidar güçlerinin mekânları toplumsal denetlemeyi mümkün kılmak için parçaladığını ve panoptikon tarzı düzenlenmiş bu sistemle kitlelerin rahatlıkla gözetim altında tutulabildiğini savunmuştur. ona göre, aynı zamanda toplumsallaşmanın da önemli araçlarından olan mekânlar, sınırlayıcı, düzenleyici ve disipline edici olarak bedenleri de parçalamaktadır.

“Bizim toplumumuz gösteri değil, gözetim toplumdur; imgeler yüzeyinin altında, bedenler derinlemesine bir şekilde kuşatılmaktadır; mübadelelerin büyük soyutlamasının arkasında, yararlı güçlerin titiz ve somut şekilde terbiye edilmeleri sürmektedir; iletişim akımları bilginin yığılmasının ve merkezleşmesinin destekleridir; işaretler oyunu iktidarın demir atmalarını tanımlamaktadır; bireyin güzel bütünlüğü bizim toplumsal düzenimiz tarafından sakatlanmış, baskı altına alınmış, bozulmuş değildir, ama birey bu düzende, bütüncül bu güçler ve bedenler taktiğine göre, titizlikle imal edilmiştir.” (Foucault, 2000: 318).

Çağımızın önemli sosyal bilimcilerinden bir diğeri olan Lefebvre ise ilkel, feodal, merkantalist ya da modern kapitalist bütün sistemlerin işlevlerini en iyi şekilde sürdürebilmeleri için mekâna ihtiyaç duyduğunu ve mekânların da bu sistemlerin ihtiyaçları doğrultusunda sürekli olarak yeniden üretildiğini savunur

(Lefebvre, 1991: 53-9). O, mekânın sadece bir ürün değil, aynı zamanda üretilen ürünleri de sistematik olarak içerdiğini ifade etmektedir (Lefebvre, 1991: 73). Lefebvre, modern kapitalist sistemin üretim döngüsünün üretilen mal ve hizmetler kadar önemli bir unsurunun mekânlar olduğunu ve bunun da ancak bir *süreç* dâhilinde ortaya çıktığını dile getirir. Lefebvre, mekânın her ne kadar doğal ve tarihsel faktörler tarafından şekillendirilmiş ise de, sürecin esas olarak politik olduğunu ve dolayısıyla ideolojilerle dolu bir ürün olduğunun altını çizer (Soja, 1989: 80). Mekânın belirli bir mantık içerisinde, bilgi ve teknolojinin de yardımıyla, bir *sistem* kurulmasına yaradığını ve hegemonyanın da bundan yararlandığını ifade eden Lefebvre'e göre, hegemonya, mekânı şekillendirir ve hegemonyanın mekân kuruluşları da iktidar ilişkilerini yeniden üretir (Schick, 2001: 39). Sosyo-politik çelişkiler, mekânsal olarak yansır. Mekânsal çelişkiler de, sosyo-politik güçlerin arasındaki çatışmaların açıklayıcısıdır (Lefebvre, 1991: 365). Lefebvre'e göre, mekân ve mekânın politik organizasyonu, toplumsal ilişkileri açıklar ancak, bu etki çift yönlüdür (akt. Soja, 1989: 81). Her toplumsal mekân, teorik-pratik, önemli-önemsiz, denenmiş-denememiş birçok akımın ve sürecin çok yönlü bir sonucudur. Kısacası her mekânın bir tarihi ve özgül bir doğası vardır (Lefebvre, 1991: 110).

Mekânın algılanmış, tasarlanmış ve yaşanmış olarak üç farklı derinlik düzeyinde yaşandığını belirten Lefebvre'e göre, mekânsal derinliğin algılanması, mekânla iletişim içinde bulunan bireyin bakışında gerçekleşir. Öznenin mekânla ilişkisi, sırasıyla ayna, göz, bakış ve imgeden oluşan bir ilişki düzeneğinde kurulmuştur. Bireyin kimliğinin gelişmesi, kent içinde karşılaştığı ötekilerle etkileşimi doğrultusunda sürecektir. Mekân, bu karşılaşmaların yaşandığı yerdir (Aslanoğlu, 1998: 219).

Kapitalist üretim ilişki ve biçimlerinin neler olduğu, mekân ile onu üreten süreçler arasındaki ilişkiler ve bu güçlerin mekânı nasıl dönüştürdüğü temel sorunsallardan birisidir. Kapitalist üretim biçimi, ana üretim araçlarında olduğu gibi, mekânı da kârlılığı maksimize edecek bir araç olarak görür ve değişen koşullar karşısında sürekli revize eder (Yırtıcı, 2005: 11). Kent sorunu ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Castells, Lefebvre'in kentlerin ideolojik yapılar olduğu şeklindeki görüşünü eleştirmiş; modern kapitalist ilişkilerin mekânsal düzeninin, siyasal süreçler değil, daha çok ekonomik süreçlerin sonucunda çıktığını savunmuştur (Gottdiener, 2001: 250). Castells'in çalışmalarında, geç modernitenin gelişmenin enformatik yönüyle belirginlik kazandığı, yerlerin mekânlara dönüştüğü ve mekânların küresel bilgi ve finans ağlarındaki hızlandırıcı etkisiyle yereli ve onun kültürel boyutunu tahrip edici bir boyuta ulaştığı vurgulanmaktadır (Smith, 2001: 104). Castells'e göre, kentler, iş gücünün yeniden üretiminin mekânsal birimidir. Kentsel mekânlar, doğrudan üretim süreçlerinden ziyade, iş gücünün basit ve genişletilmiş yeniden üretimine dayanılarak açıklanmalıdır (Gottdiener, 2001: 151-3).

Yapılaşma kuramının öncülerinden Giddens, toplumdaki değişmelerin zamansal ve mekânsal güzergâhlara göre ele alınması gerektiğini ve bunun

zaman kadar mekânda hareketi de içerdığını savunur (2005: 385). Mekânın toplumsal olarak düzenlenmesi, her toplumun bir özelliğidir ve her kollektivite kendi faaliyet mekânına sahiptir (2005: 386). Tüm toplumsal etkileşimin zamanda ve mekânda gerçekleştiğini vurgulayan Giddens, bu etkileşimin orada bulunuş ile bulunmayışı iç içe geçirdiğini, bunun da karmaşık ve ayrıntılı olduğunu anlatır (2000: 41). Giddens'e göre, "Toplulukların mekânları, toplumsal sistemlerin yapısal olarak inşasıyla tamamlayıcı ilişki içindedirler; çünkü etkileşim ortamının özelliklerinin birlikte farkında olmak, aktörler arasındaki anlamlı iletişimi sürdürmekle ilişkili yaşamsal bir unsurdur... Toplumsal sistemin kurucu unsuru olan etkileşimler, zamansal ve alansal olarak 'yakın'dırlar: diğerlerinin orada-bulunuşu, kolayca bir yüz yüze temel üzerinde yer alır." (2000: 43).

Mekânsallığın toplumsal bir ürün olduğunu savunan Soja, bu sürecin de çelişkiler ve mücadeleler ile dolu olduğunu anlatır. Çelişkilerin kökeni, mekânsal üretimin aynı anda hem bir sonuç, bir cisimleşme ve ürün olması, hem de bir ortam, önvarsayım ve sosyal aktivitenin üreticisi olmasında yatmaktadır. Soja, somut mekânsallığın, bu nedenle, ya mevcut mekânı sürdürmek ve güçlendirmek, ya da yeniden yapılandırmak ve radikal şekilde dönüştürmek isteyen toplumsal uygulama ve hareketlerin üzerinde mücadele verdikleri bir alan olduğunu belirterek, mekânların bu mücadelelerin hem alanı, hem de aracı olduğunu altını çizer (Soja, 1989: 129-130).

1980'li yıllarda yoğunlaşan postmodernizm tartışmalarının en önemli konularından birisi de, mekân ve toplum ilişkileridir. Özellikle bu bağlam üzerinde sürdürülen kimlik tartışmalarının eksenini mekânsallık konusu oluşturmaktadır. Kimlik oluşumu, salt toplumsal yapıya bağlı birtakım verilerden hareketle inşa edilemez ve mekânsal oluşumların da bunda en az toplumsal süreçler kadar etkili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Toplumsal pratikler, mekânı şekillendirip yaşamın belirlenmiş birtakım kodları uyarınca varlığını sürdüren alanların oluşumunu hazırlarken; mekânsal örüntüler de, sosyal yapının bir yandan muhafaza edilmesinin, diğer yandan bireylere yeni bir kimlik ve ilişkiler sistemi sunmak üzere tasarlanmış bir aracı olmuştur.

Toplumsal yaşamda ilişkilerin ilerleyen ölçüde parasallaşmasının zaman ve mekânın niteliklerini dönüştürdüğünü ifade eden Harvey (1999: 257), kapitalist modernizasyonun da ekonomik ve toplumsal süreçlerde büyük ölçüde tempo artışına ve hızlanmaya dayandığını vurgular (1999: 259). Harvey, mekânın denetim altına alınması ve düzenlenmesinin aydınlanmacı düşüncenin ve modernite projesinin temel paradigmalarından olduğunu ve mekânın fethinin de ancak mekânın üretimi aracılığıyla mümkün olabildiğini belirtir. Global kapitalist ekonomi, çokuluslu sermayenin ve paranın akışını güvenli bir şekilde sağlamak amacıyla mekânları daha önce görülmedik şekilde kontrol etmekte ve yönetmekte; kapitalist politika, bir yandan tüm hızıyla mekânı dönüştürürken, öte yandan ortadan kaldırmaktadır (Harvey, 1996: 246-7). Ulaşım ve iletişimin

gelişmesi ile enformatik toplumun yaratılması; metaların, üretim ve tüketim kalıplarının hiçbir engel tanımadan türdeş dünya pazarlarında bir ağ içerisinde dolaşıma girmesi; mesafelerin giderek azalması ve mekânsal telekomünikasyonun yarattığı “küresel köy” olgusu; tüm mekânsal duvarları yıkmış, parçalamış ve mekânlar tümüyle egemenlik altına alınmıştır. Harvey, bireyin kendini tanımladığı zaman ve koordinatlarında bir belirsizliğe ve kaymaya yol açan (Aslanoğlu, 1998: 110) ve dolayısıyla algılamaları da sarsan bu durumu *zaman-mekân sıkışması* olarak adlandırır (1999: 270) ve mekânın zaman aracılığıyla yok edilmesine götüren bu sürecin zamanın da mekânsallaşmasını sağladığını ifade eder (1999: 305). Teknolojik değişim zaman-mekân sıkışması çerçevesinde yaşama hızını arttırmış, bu da sermayeye hareketlilik ve sınır tanımama getirmiştir. Bir taraftan mekânlar birbirine yaklaşırken, diğer taraftan kentler değişen algılar çerçevesinde *hiper mekânlar* olarak üst üste yığılmakta, kesişmekte ya da yan yana durmaktadır (Aslanoğlu, 1998: 112).

2. Küreselleşme, Sanal Mekânlar ve Sanal Anlamlar

Yüzyılımız hareketliliğin ve değişimin en yüksek boyutta yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Mal ve hizmet akışının tüm dünyada kesintisiz bir şekilde akışının yanında, insan da muazzam boyutta mobiliteye sahip olmuştur. Harvey’in *zaman-mekân sıkışması* adını verdiği olgu, tüm kürede yerleşik bütün kuralları alt üst edencesine gerçeklik sahnesinde yerini almıştır. Ulaşım – erişim olanaklarında meydana gelen baş döndürücü gelişmeler, mesafenin görelilik olarak kısılması ve zamanın küçülmesi, insan, mal ve hizmetlerin hareket akışkanlığının yanı sıra, bilginin de yoğun bir şekilde dolaşıma girmesine neden olmuştur. Üstelik bilginin dolaşımı, fiber optik hatlar, internet ve yazılı-görsel medya etkisiyle fiziksel hareketlilik ile karşılaştırılamayacak ve çok kez kontrol bile edilemeyecek bir boyuta ulaşmıştır. Sermayenin küre üzerinde engel tanımaksızın akışa geçmesi ve sınırların şeffaflaşarak tüm dünyanın *tek bir yer* olarak algılanması olarak tanımlanabilecek küreselleşme, her ne kadar salt ekonomik bir olay gibi görünse de, siyasal, kültürel, psikolojik ve mekânsal boyutları olan çok yönlü bir olgudur.

Küresel çaptaki yüksek hareketlilik, sadece insanların, malların ve fikirlerin taşınmasını sağlamakla kalmamış; insanla ilintili birçok olgunun da anlam değişimine uğramasına yol açmıştır. İnsana bakışın önemli ölçüde değiştiği bu küresel dünyada, üretim şekilleri ve dağıtımından tüketim alışkanlıklarına, günlük yaşam pratiklerinden toplumsal ilişkilere, mekânsal sistemlerin yapısından bunların algılanışına kadar çok şey anlam kaymasına uğramış ve birçok kavram artık farklı karşılıklar bulmaya başlamıştır. Kuşkusuz, bunlar içerisinde de bizi en fazla ilgilendiren, mekânın anlamında meydana gelen ürkütücü boyuttaki değişimdir.” Mesafe, yakınlık-uzaklık, bağlantı, bir yerde bulunma (ma), tüketim, seyahat, zaman, mekân” gibi kavramlar ve bunların ifade ettikleri, tümüyle değişmiş ve mevcut duruma uygun olarak yeniden

üretmişlerdir. Adı ne olarak konulursa konulsun, bu süreç bir toplum, bir kültür ve mekânlar yaratmıştır.

Uluslar ötesi paranın dolaşımı ve hareketliliği yerler ve mekânlar arasında, yeryüzünü tam da *küresel köy* olarak nitelendirmeyi haklı çıkartacak şekilde görünür ve görünmez bağlantılar ve ağlar oluşturmuştur. Sermayenin dünya üzerindeki hareketine göre yeni mekânsal sistemler meydana gelmiş, kapitalist üretim mekanizması kentsel alanları bu defa yeni anlayış çerçevesinde şekillendirmiş ve üretmiştir. Dünya üzerindeki yatay/dikey bağlantılara ve paranın anlık hareketlerine göre değişen finans kumanda merkezleri ortaya çıkmıştır. Bilgisayar ve online iletişim teknolojisinin yaşamın her alanına girmesiyle ev ve işyeri arasındaki farklılıklar ve mekâna bağlı eylemlilikler ortadan kaldırılmış ve bu hâliyle mekân minimize edilmiş ya da başka bir ifadeyle parçalara ayrılmıştır.

“Mekân, ‘işlenmiş/merkezleştirilmiş/örgütlenmiş/normalleştirilmiş’ hâle geldi ve hepsinden de öte, insan bedeninin doğal kısıtlamalarından kurtarıldı.dolayısıyla bu noktadan sonra ‘mekânı örgütleyen’ şeyler teknik kapasite, tekniğin eylem hızı ve kullanım maliyeti oldu.” (Bauman, 2006: 25).

Saat zamanı yerine anlık zamanın önem kazanması, enformasyon, iletişim ve mali transferler açısından mekânsal uzaklığın önemini ortadan kaldırmış durumdadır. Mekânların diğer görsel tüketim malzemeleriyle kolaj içerisinde TV ekranlarında anlık geçişi, hızın bu olağanüstü artışı ve geleneksel zaman yapısının çökmesi mekân duygusunun da yitimine yol açmaktadır. Gerçeklik ile temsili arasındaki ilişkinin belirsizleştiği postmodern toplum, bir gösterge ve imaj tüketimine dayanır. Disneylandlar, farklı mekânlara ait temsillerin kitlesel olarak tüketildiği ve temsilin orijinalinden daha gerçek hâle geldiği küresel mekânlardır (Çubuklu, 2000: 63).

Richard Kearney’in de ifade ettiği gibi, gerçek olan ile hayal ürün olan artık birbirinden ayrılamaz hâle gelmiştir. Kearney, “kendi kendini yok eden, birbirini, durmaksızın oynaşan aynalar gibi uyarmakta olan bu görüntülerin sürekli varlığı ile görüntü endüstrisi, fiziksel dünyanın yanı sıra psişik dünyamızı da sömürgeleştirmektedir” demektedir (Akt.: Morley ve Robins, 1997: 64). Küresel yayın endüstrisinin ürünleri, tüketicilerini gerçek dünya ve onun sıkıntılarından uzaklaştırırken, aynı zamanda bireyleri mesafe, dostluk, gelecek kaygısı gibi gerçekliklerden alıp kolaylıkla kurgulanmış yeni mekâna, bir kutunun içine hapsedebilmektedir. Leonard Cohen’in bir şarkısında olduğu gibi:

“*Ne sağcıyım ne solcu
Sadece evdeyim bu gece,
o umutsuz küçük ekranda kaybolmak üzere*” (Akt.: Morley ve Robins, 1997: 260).

Televizyonun toplum yaşamına bu denli girmesi, kuşkusuz yeni bir kamusal yaşam biçimi meydana getirmiştir. Castells'in "içindeki insanlarla uzamsal biçimin birbirinden koptuğu, dış deneyimin iç deneyim ile ilişkisinin kesildiği *kolektif bir yabancılaşma mekânı*" dediği bu *görüntü mekânları* (Morley ve Robins, 1997: 56), günümüzde kablolu yayınlar, uydu yayınları ile kürenin en ücra köşesine ulaşabilmektedir. Toplumlardaki geleneksel mekân duygusunun kaybolmasına neden olan bu kolektif eylem, yeni bir kültürel yapının da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İletişimin küreselleşmesi, sosyal ilişkilerin de küreselleşmesini beraberinde getirmiştir. Üstelik iletişimin çok uluslu şirketlerin denetimine girmesi, kapitalizmin mekân rekabeti mantığını da yeniden tesis etmiş ve bu *siber mekânlar (sanal mekânlar)* yeni rekabet alanları olarak ortaya çıkmışlardır.

Sanal mekânlar, televizyonlardan bilgisayar oyunlarına ve sanal gerçekliğin en önemli ögesi internete kadar, günlük yaşamların, deneyimlerin merkezinde yer almaktadır. Siberuzam ya da sanal mekânlar adlandırılabilir bu alanlar içerisinde, *süper bilgi otoyolunun* en gözde elemanı olan internet, yeni iletişim, etkileşim ve dönüşüm ortamı olarak ön plandadır. Bu sanal mekânda sanal birtakım toplulukların oluşturulması, günümüzün küresel medya şirketlerinin ve küresel kapitalizmin yarattığı yeni toplum-mekân üretiminin somut örnekleridir.

Sanal mekânlar, gerçekliği olmayan dünyalar yaratır ve bu dünya içerisinde bireylerin diğerleriyle fiziksel bir temas geçmeden ve istedikleri kimliklerle etkileşimde bulunmalarını sağlayarak dünyanın gerçekliğiyle temas kurmasını engeller. Sanal mekânların potansiyel alanı gibi görülmeleri de gerçek dünyadan uzaklık nedeniyledir. Robins'in ifadesiyle, sanal gerçeklikte "bir toplum üretme değil, bir cemaat oluşturma çabası hâkim. 'grup aklı' var ama toplumsal karşılaşma yok. Hat bağlantısıyla oluşan bir topluluk var ama hiper-alanın yerleşik sakinleri yok. Burda bir başka sentetik dünya, tarih dondurulmuş olarak bulunuyor. Eski dayanışma ve cemaat biçimlerinin benzetim yoluyla korunması söz konusu. Sonuç alternatif bir toplum değil, topluma alternatif bir durum" (1999: 164).

Bireyler, siberuzamda ne insan ne de bir makine, ne zihin ne de beden olarak, ne benlik ne de öteki olarak yüzüp durdukları; kimliklerini eril ya da dişil, tekil ya da kolektif olarak yaratmaya muktedir oldukları tümleşik insan makineleri "cyborg"lar hâline gelmiştir. *New Yorker*'da yayımlanan bir karikatür bu gerçeği çok güzel anlatır. Bir bilgisayara yerleştirilmiş bir köpek, siberuzamdaki yakın dostuna, başka bir köpeğe şöyle der: "İnternet ortamında sevdiğim kız bir köpek olduğumun farkına varmıyor" (Kumar, 1999: 192). John Berger'ün de ifade ettiği gibi, burada "beden yok", "acı yok", "zorunluluk yok"; çünkü bunlar, gerçekliği gerçek kılan şeylerdir. Buradaki koşullar ve olanaklarla "yaşam deneyimi"ne artık gerek yoktur (Robins, 1999: 62). Sanal gerçeklik, fiziksel dünyanın nesneliliği ile normalde rüyalarla ve düş gücüyle ilişkili olan sınırsız ve sansüresiz memnuniyetin birleşimidir. Teknoloji, mutlak kudret fantazyalarıyla beslenmektedir (Robins, 1999: 148).

Küreselleşme ve dijital değişim, artık “seyahat”, “boş zaman” ve “mesafe” kavramlarında da anlam kaymasına yol açmıştır. Günümüz toplumlarında zamanın minimal parçalara bölünmesi, toplumsal ve mekânsal bütünlüğü parçalamaktadır. Mekânlararası yolculuğun verdiği *uzaklaşma* hissinin kalmadığı günümüzde, içinde taklit edilmiş mekânların bulunduğu dev alışveriş merkezleri ya da bilgisayar ortamında sanal dolaşım, coğrafi mekân değiştirmeye bir alternatif olarak sunulmuştur. Akışkan toplumsal kimliklerin taşıyıcıları olan turistler, mekânları ansal olarak tüketip, fotoğraflayıp ya da filme alıp sonra süpermarket raflarındaki diğer ürünlere geçercesine başka mekânlara geçmektedirler. Tüketimin estetikleştirilmesi ve kültürelleştirilmesiyle birlikte mekânlar arasındaki farklar, perakende ürünler arasındaki farkların ihmal edilebilir düzeyine indirgenmiştir. Tatil mekânlarının türdeşleşmiş, klimatize edilmiş, metalaşmış olduğu bir tatil anlayışı ortaya çıkmış, kısacası yolculuk tutkudan uzaklaşmıştır (Çubuklu, 2000: 63-4). Günümüzdeki turizm anlayışları ve turist pratikleri konusunda önemli saptamalarda bulunan Urry, turizmin diğer tüketilebilir nesnelere hâline getirilmesinin, günümüz kapitalist üretim sisteminin mantığından kaynaklandığını ifade ederek, gerçekte turistlerin çevreye doğrudan ya da dolaylı olarak vermiş oldukları tahribatın da tüketim olgusuyla yakından alakalı olduğunu vurgulamaktadır (Urry, 1999: 187-9, 262).

Dijital yaşamın kentlerdeki yansımaları konusunda Los Angeles kenti ile ilgili incelemeler yapan Soja, elektronik medya ve bilişimin yarattığı değişim ve sanal gerçekliğin önemli göstergelerinden biri olması dolayısıyla bu kent için “Cimcity” ifadesini kullanmaktadır. Cimcity, bir bilgisayar oyunudur ve temel mantığı, bütün mekânsal elemanlarıyla, kurumlarıyla yeni bir kent dizayn etmeye dayanmaktadır (Soja, 2000: 339-340). Günümüz kentlerindeki gündelik yaşamın güçlenen gerçeküstücülüğü, elektroniğin belirlediği dijital yaşamlar, kentlilik yerine onun simülasyonunun ön plana çıkması, yepyeni kentleşme süreçleri ve bir bütün olarak toplumsal yaşamın güvenilmez, istikrarsız ve parçacıl niteliği; Soja’nın “dünya kenti” gerçekliğinden hareket ederek “postmetropolis” söylemini geliştirmesine yol açmıştır (Soja, 2000: 147; 2002: 286-7).

Küresel üretim ve dağıtım, bugün gelişen enformatik ağlar sayesinde sanal bir dünya meydana getirmiş ve hızlı tüketim olgusunu günlük yaşam pratiklerinin vazgeçilmezi yapmıştır. Mekânsal ve toplumsal yapılar değişime uğramış, sanal gerçeklik denen şey yeni bir uzamsal katman, bir şebeke topografyası ve elektronik bir coğrafya (Morley ve Robins, 1997: 155) meydana getirmiştir. Küresel köye dönüşen dünya, bir yandan sanal mekânlar yaratırken, diğer yandan mekânların hem yapısal, hem de anlamsal olarak değişime uğratılmasıyla insanı yersiz-yurtsuzlaştırmıştır.

SONUÇ

Değişen zamansal, toplumsal koşullara bağlı olarak anlamlandırılan ve yeniden şekillendirilen mekân, yaşamımızda önemli bir boyut olmaya devam

edecektir. Gerçek ya da sanal, korku ya da umut olsun, mekânlar yaşam standartlarımızı, değerlerimizi, iç dünyamızı ve bilinçaltımızı, kültürümüzü ve dış dünya ile etkileşimimizi sürekli etkileyen bir unsur olarak hep var olacaktır. Geri döndürülemez bir olgu olan küreselleşme, toplumsal yaşamı, bilgidен tüketim alışkanlıklarına kadar, gittikçe daralan alanlara sıkıştırmakta ve anlam metamorfizması devam etmektedir. Gelişen bilgi teknikleri, kayıt sistemleri ve gözetim mekanizmaları ile mahremiyet ortadan kaldırılmış ve *modern panoptikonlar* yaratılmıştır.

Bütün bunlara rağmen, gitgide küçülse bile, mekân parçaları üzerinde yaşama mücadeleleri sürecek, mekân hem fiziksel olarak, hem de anlamsal olarak değiştirilmeye ve dönüştürülmeye devam edilecektir. Marshall Berman'ın “Kati Olan Her Şey Buharlaşıyor” adını verdiği kitabının sonuç kısmında olduğu gibi (2003: 463):

“Bizi sömürüyor ve parçalara ayırıyor olsa da çağdaşlaşma süreci, enerji ve tahayyülümüze canlılık verir; bizi çağdaşlaşmanın yarattığı dünyayı kavramaya ve onunla yüzleşmeye, kendi dünyamızı yaratmaya zorlar. İnanıyorum ki biz ve bizden sonra gelecek olanlar, bu dünyada kendimizi evde hissetmek için savaşmaya devam edeceğiz. Kurduğumuz evler, modern caddeler, modern ruh hâli buharlaşıp havaya karışmaya devam etse de...”

KAYNAKÇA

Aslanoğlu, R. A., (1998), **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, Bursa: Asa Kitabevi.

Ayman, Z., (2006), “Bellek Mekânı Olarak Sınır ve Ötekilik: Kars Şehri”, **Toplum ve Bilim**, 107, 145-189.

Bauman, Z., (2006), **Küreselleşme**, (Çeviren: A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Berman, M., (2003), **Kati Olan Her Şey Buharlaşıyor**, (Çeviren: M. Küçük), İstanbul: İletişim Yayınları.

Bookchin, M., (1999), **Kentsiz Kentleşme**, (Çeviren: B. Özyalçın), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Cevzici, A., (1997), **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: Ekin Yayınları.

Curcuni, (1884), **Et-Tarifat**, İstanbul: Mısır Matbaası.

Çubuklu, Y., (2000), “Mekânların Ölümü”, **Varlık**, 1113, 63-64.

Demirkaya, H., (1999), **Mekân Kavramının Tarihsel Süreç İçinde İncelenmesi ve Günümüzde Mekân Anlayışı** (Yıldız Teknik Üniv. Fen Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Foucault, M., (2000), **Hapishanenin Doğuşu**, (Çeviren: M. A. Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi.

-----, (2005), “Başka Mekânlara Dair”, **Özne ve İktidar Seçme Yazılar: 2** (Çeviren: I. Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A., (1994), **Modernliğin Sonuçları**, (Çeviren: E. Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

-----, (1999), **Toplumun Kuruluşu**, (Çeviren: H. Özel). İstanbul: Bilim ve Sanat.

-----, (2000), **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi**, (Çeviren: Ü. Tatlıcan), İstanbul: Paradigma.

-----, (2005), **Sosyal Teorinin Temel Problemleri** (Çeviren: Ü. Tatlıcan), İstanbul: Paradigma .

Gottdiener, M., (2001), “Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru”, **Praksis**, 2, 248-269.

Harvey, D., (1996), **Justice, Nature and The Geography of Difference**, Oxford: Blackwell.

-----, (1999), **Postmodernliğin Durumu**, (Çeviren: S. Savran), İstanbul: Metis Yayınları.

-----, (2003), **Sosyal Adalet ve Şehir** (Çeviren: M. Moralı), İstanbul: Metis Yayınları.

Işık, O., (1994), “Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması”, **Toplum ve Bilim**, 64-65,7-36.

Kumar, K., (1999), **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, (Çeviren: M. Küçük), Ankara: Dost Kitabevi.

Lefebvre, H., (1991), **The Production of Space**, Oxford: Blackwell.

-----, (1996), **Writing on Cities**, Oxford: Blackwell.

-----, (1998), **Modern Dünyada Gündelik Yaşam**, (Çeviren: I. Gürbüz), İstanbul: Metis Yayınları.

Morley, D.-Robins, K., (1997), **Kimlik Mekânları**, (Çeviren: E. Zeybekoğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Naıcaoğlu, H., (2002), “Heterotopya, Koloni ve Öteki Mekânlar: Michel Foucault'nun Kısa Bir Metni Üzerine Düşünceler”, **Dođu Batı**, 19, 123-138.

Robins; K., (1999), **İmaj**, (Çeviren: N. Türkođlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Schick, I. C., (2001), **Batı'nın Cinsel Kıyısı: Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık**, (Çeviren: S. Kılıç- G. Sarı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Shields, R., (1991), **Places on The Magrin: Alternative Geographies of Modernity**, London: Routledge.

Smith, M. P., (2001), **Transnational Urbanism**, Oxford: Blackwell.

Soja, E. W., (1989), **Postmodern Geographies**, London: Verso.

-----, (2000), **Postmetropolis**, Oxford: Blackwell.

-----, (2002), "Postmetropolis Üzerine Altı Söylem", B. Duru – A. Alkan (ed.), **20.yüzyılın Kenti**, Ankara: İmge Kitabevi.

Tuan, Y., (2003), **Space and Place**, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Urry, J., (1999), **Mekânları Tüketmek**, (Çeviren: R. G. Ögdül). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yırtıcı, H., (2005), **Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.